

Anete Kitse

Viljandi gümnaasiumi 11. klassi õpilane
Foto: Christopher Meier

Eri vanuserühmad argisuhtluses

Suuline keel on inimese tõeline emakeel, mille keskel ta on kasvanud ja mis ümbritseb teda iga päev. Keel on aga pidevas muutumises, mistõttu on oluline jäädvustada seda ajas ja uurida eri vanuses kasutajate seas. Siinses artiklis on keskendutud sellele, mis teeb eri vanuserühmade argikõne eriliseks, täpsemalt aga sellele, kuidas avalduvad vanuserühmiti just neile omased keelelised erijooned.¹

Suuline keel ja selle erijooned

Kui võrrelda kirja pandud teksti ja kõneldud teksti, on need erinevad. See sõltub sellest, kui põhjalikult on kõneleja oma sõnastuse läbi mõelnud või kõnet harjutanud. Märkatav erinevus seisneb ka suulise keele sõnades – need on teistsugusemad kui kirjakeeles. (Hennoste 2000: 48–49) Siinses artiklis on analüüsitud vaid mõnd suulise keele erijoont, et keskenduda üksikutele esilduvatele joontele põhjalikumalt. Uuritavateks erijoonteks on valitud sõnade lühenemine, kokkuhääldamine, eneseeparandus, partiklid, üneemid ja sõnaalguline *h*, kuna just need jäid materjali transkribeerimisel enim silma.

Näiteks on sõnaalgulise *h* hääldamata jätmine sage. Uurimused on näidanud, et *h* hääldamine oleneb kõneolukorra pidulikkusest. Mida lähedasem on kõne argikõnele, seda vähem hääldatakse *h*-d (Teras

¹ Artikkel põhineb Anete Kitse uurimistööl „Eri vanuserühmad argisuhtluses“ (juhendaja Aili Kiin), millega autor osales 2022. aasta emakeeleolümpiaadi uurimistöövõruis ning õpilaste teadusfestivali lõppvõruis, kus see pälvis Eesti kirjandusmuuseumi tunnustuse. Töö autor esitles oma uurimust emakeele seltsi üliõpilaskonverentsil 2022. aasta sügisel Tartu ülikoolis.

2019: 27–28). Sõnaalgulise *h* hääldamata jätmine (*hobune – obune*) sarnaneb lühenenud sõnadega (*põhimõtteliselt – põhimõtselt*) teatud hääliku(te) puudumise poolest. Sõnad võivad lüheneda mitmeti – kõige tavalisemad sõnade lühenemisviisid eesti keeles on pikkade täishäälikute lühenemine (nt *siis – sis, nii – n*) ja sõnas mitte- või nõrgarõhuliste silpide väljajätmine. Sõnad võivad lüheneda ka siis, kui räägitakse oma kõne harilikust tempost kiiremini. (Hennoste, Pajusalu 2013: 53–54) Lühenenud sõnad ilmnevad eriti mingi sõnaga kokku hääldatuna. Kokku hääldatud sõnad on sõnad, mida kirja pildis kokku ei kirjutata, küll aga tuleb seda palju ette suulises kõnes. Kokku hääldamise korral kipub sõnaga kaasnema tegusõna *ion* ning kindlad side- ja määrsõnad (*ja, vä, et, sis – siis, a – aga*). Osa kokku hääldatud sõnadest on jäänud ka püsivaks, mille moodustamist kirjakeel ei luba (nt *kesse, misse, onju, onju, eksole*). Tavaline on ka kokku hääldada eitavaid vorme (*ma=i=tea*). (Hennoste, Pajusalu 2013: 54)

Partiklid (mõnikord nimetatud ka parasit- või tühisõnadeks) jagunevad nelja rühma. Dialogipartiklitega annavad suhtlejad suhtluses tagasisidet, näiteks et teine võib rääkimist jätkata, oldi öelduga nõus või saadi midagi uut teada (*mhmh, ahah, jah*) (Hennoste, Pajusalu 2013: 62). Piiripartiklid asuvad rääkimise alguses ja annavad kuulajale teada, kuidas on algav kõnevoor eelnevalt kõnelduga seotud (*kule, vata, ota*). Toimetamispartiklite abil otsivad kõnelejad sõnu ja viivad läbi eneseparandusi, st muudavad varem öeldut (*noh, nagu, see, või*). Vabalt liikuvad tekstipartiklid annavad edasi emotsioone, suhtumisi (*nii, ütleme, küll, kuskil*). (Hennoste, Pajusalu 2013: 55) Lisaks partiklitele kasutatakse suulises kõnes üneeme, teise sõnaga ka suhtlushäälitsusi, mis hoiavad ära mõttepausil tekkiva vaikuse (*ee, õõ, õ, emm*) (Hennoste, Pajusalu 2013: 55). Just partiklite ja üneemide olemus uuritavate kõnes on suur tegur nende suulise kõne eripärasuses. Nendega on argikõnes võimalik eneseparandus, mis on abikäsi ladusal jutustamisel.

Siin uuritud viies vanuserühmas esineb kõiki mainitud erijooni – mõnda eri hulgal ja kujul, ent on ka läbivalt ilmnevaid erisusi ja sarnasusi.

Uuritav andmestik ja meetodid

Artikkel põhineb viie vanuserühma esindajatelt kogutud suulise kõne analüüsil: väikelapsed (3–5-aastased), algklassilapsed (8–9-aastased), varateismelised (12–13-aastased), hilisteismelised (16-aastased) ning

keskealised (45–47-aastased). Iga vanusrühma esindab kaks inimest: nais- ja meessoost kõneleja (v.a väikelaste vanuserühm, kus mõlemad kõnelejad on poisid).

Materjal koosneb juttudest ja intervjuudest – kokku 10 inimeselt 11 salvestust (44 min ja 21 s). 11 salvestusest kuus olid intervjuud ja viis jutustused uuritavate meeldejäätavatest eluhetkedest. Kuna suulise kõne kvaliteet oleneb teatud määral olukorra ametlikkusest ja inimese enesetundest, on salvestusi kogudes silmas peetud, et uuritavad oleksid kõneldes võimalikult mugavas olukorras. See tagab argikeele erijoonte ja keele eripära ilmnemise.

Suulise keele analüüsiks tuleb kõneldud tekst kõigepealt transkribeerida ehk kirjutada täpselt nii, nagu seda räägitakse. Selleks on kasutusel transkriptsioonimärgid, mis aitavad kirjutatut mõista ja analüüsida. Siinses artiklis on näidete esitamisel kasutatud järgmisi transkriptsiooni-märke:²

- mitmekordsed tähed (*niii, mmm*) märgivad venitatud häälikuid
- . näitab intonatsioonilangust
- , näitab väiksemat intonatsioonilangust
- ? näitab intonatsioonitõusu
- kirjavahemärgi puudumine näitab, et pole kindlat intonatsioonitõusu ega -langust
- = märgib kokku hääldatud sõnu (*ma=i=tea*)
- (.) mikropaus, (..) veidi pikem paus, (...) pikk paus
- - näitab katkestatud sõna
- =h märgib väljahingamist sõna lõpus (*äämm=h*)
- (h) sõna sees näitab naerdes öeldud sõna (*m(h)h*)

Intonatsioonile küll uurimuses keskendutud pole, kuid transkribeerimisel aitab intonatsiooni määramine (tõuseb, langeb või jääb samaks) lausungi lõpus mõista inimese kõnemeloodiat ja rääkimisviisi, mida kirjaliku teksti puhul pole eriti võimalik tajuda. Erinevalt eeskujuks olnud transkriptsioonisüsteemist on siinses uurimuses kasutusel (..) keskmise pikkuse pausi märkimiseks (originaalsüsteemis kasutusel pikkuse märkimine sekundites ja kümnendiksekundites, nt (1,2). Pauside ilmnemine argikõnes näitab, kui lodusalt suudetakse spontaanselt kõnelda. Et näha,

² Keeleressursid.ee kodulehekülg. *Transkriptsioonimärgid*. <https://keeleressursid.ee/et/149-transkriptsioonimargid> (16.02.2023)

milline vanuserühm on selles kõige osavam, on arvatatud pauside ilmne- mine kõnes protsentuaalselt (pausid sõnade arvu kohta).

Igas vanuserühmas iseloomustavad suulist kõnet mõned sarnased jooned, mille kaudu on eri vanuserühmade keelekasutust siinses artiklis kirjeldatud: lühenenud ja kokku hääldatud sõnad ning iseloomulikud partiklid ja üneemid. 3–5-aastaste kõne analüüsi olid lisaks kaasatud ka eakohased hääldusnähtused ning eripärased sõnatähendused.

Läbivad suulise keele erijooned

Selgus, et kesksete suulise keele joontena avaldusid pikkade täishääliku- tega sõnade lühenemine, sõnaalgulise *h* puudumine, partikkel *ja siis* ning üneem *ee* (sageli kokku hääldatuna), mis olid läbivalt kasutusel kõikides vanustes kõnelejalatel (näited 1–4 eri vanuserühmadest):

- (1) me=i saand eriti **ästi** süüa sest kohe ku=me **akkasime sis akkas** uuesti vihma sadama, (..) **ja=sis** lõpuks saime (..) **ja=sis** (.) me jõudsimel ko- lõpuks koju. (..) **jaa** (.) **sis** mu vend oli ikka **vel** tuduliietes, (.) mina sain vahepeal ära vahetada kui me söime (8 a)
- (2) **jaa noh** alguses me=proovisime nagu rahulikult **ja=s** ma mõtsin et natuke igav on nimodi rahulikult sõita **ja=s** läksin oma õe juurde? sõitsime temaga pool ringi?(..) **ja=s** ma mõtsin et nooo ku- ma olen sin nii nimodi keskel **sis** võiks=nagu natuke kiiremini (.) **sis** ma **akkasin** sõitma? (12 a)
- (3) **sis** kuulen et=**ee** Ahti tuleb. (..) **jaa noh**=kraabib seal=seda voodit=**ja**=värki ja mjäugub=**ja** (.) igast asju ma=len nagu (.) mida ta tahab (..) **ja=sis** (.) m(h)h lähen kööki=nju temaga, (.) kõnnib mul ees, (.) **ja=sis akkas** lihtselt sööma. (.) **ja=s** ma=nagu vaatsin kuidas ta sööb. (16 a)
- (4) aga=kui=mul=oli=vaja=seal (.) **ee** kesksuve paiku **akata** vaatama mis=seal=**siis** toimub=**ja**, (..) ega=ma=nagu=väga=ei=julgendki minna sinna ligi **et=s nüd**=ma=pidin=ennast (.) topelt pükstega=**ja** topelt=**ee** (.) kummikinnastega=**jam** (..) **ja=sis** mask=**ja** (..) **ja=sis** vaikselt **iilisin** sinna taru juurde **et=e** vaadata mis=**sis** kui=palju mul=**sis** mett **nüd**=on (45 a)

Näidetes on näha ka *et* ja *ee* ning sõnade kokku hääldamist partikliga *siis* (*et=ee, et=s, mul=sis*), samuti ka sõna lõppu öeldud *ja* kokku hääldatuna, näiteks *kraabib seal=seda voodit=ja=värki ja mjäugub=ja* (näide 3), *kummikinnastega=jam ja=sis mask=ja* (näide 4). Vaid teismelistel (näited 2 ja 3) esines näidetes partikli *noh* kasutamist (*jaa noh*).

Argikõnes ei räägita alati ladusalt, mõnikord takerdutakse või ei tule õige fraas või sõna meelde. Selleks et siiski sujuvalt edasi rääkida, tuleb end kõnes parandada – seda nähtust nimetatakse eneseparanduseks. Kasutatakse pause, sõnade kordust (...*ja noh ja...*), (*ja ja siis nägimegi tuttavat*), lause ümbertegemist, st uuesti alustamist, üneeme, toimetamispartikleid jne (Hennoste, Pajusalu 2013: 57). Kõnelejalatel ilmnesidki läbivalt needsamad eneseparanduse viisid (näited 5–8):

- (5) **ee ma** (..) **ma** olin maal. **ee siis raiuti** seal (.) **teised raiusid puid**. (.) **vanemad. siis** (..) **sis m- ee** (..) **mul** olid (.) **sõbrad** ka seal. **jaa** (.) **ma** (.) **käis-** (.) **sis me läksime** koos metsa. (9 a)
- (6) **äämm** (..) **noh** seal oli igasuguseit tseal **olii hoki- hokimeeskond oli Viljandi hoki** (.) **klubi** (.) **oli seal kohal ääm tse** rattaklubli (..) **s=seal=olid=ka=noh** niisama uisutajaid (.) kes sis proovisid seal (.) **ee neid=ee seda kümnet kilometrit läbi teha jaa** (.) **noh**. (12 a)
- (7) **jaaa** kui=ma kooli jõudsin, (.) **olin maa** (..) **ütleme nii=et** neli=või=viis matsu maha pannud. (..) **noh=seal** (.) mäel ja=sis=vel kooli ees ka **ni=et siuke=ästi**. (..) **ästi** tore ommik oli (..) **emm** (..) ja=tol=päeval=oli=vist **ee** kehaline kasvatus ka esimene tund ja=me=läksime suusatama. (..) **ni=et see=oli** (..) **see oli siuke** (.) **jah** (...) **toree** (.) **päevake** (..) ütleme ni (16 a)
- (8) **Ja siis mul tuleb meelde siuke ajusopist siuke sügavalt ajusopist tuleb meelde kuidas** (..) tsee nõukaaegne pargipidude saslõki lõhn, (.) **nii=et=mul=akkavad** maitsemeeled prägugi tööle (47 a)

Vanuserühmade võrdlus ja eripärad

Suulise keele teevadki eriliseks selle erinevad kasutusvõimalused: kuidas keegi kõneleb teistest erinevalt või kuidas mingi rühm inimesi eristub oma keelekasutuse alusel teisest rühmast. Siinsest uurimusest tuli välja erinevus nii vanuserühmade kui mingil määral ka naiste ja meeste suulise keele vahel.

Teismelistel (näited 9 ja 10), eriti varateismelistel (näide 10) esines läbiva nähtusena kiire kõnetempo, mille tõttu ilmnis neil rohkem kui teistes vanuserühmades sõnade lühenemisi (*viisteist – visteist, lihtsalt – lihtslt, listl, lis*) ja kokku hääldamist. Varateismelistel oli lisaks kiirele kõnetempole võrreldes teiste vanuserühmadega vähe pikemaid (...), (..) pause ning hilisteismelistel oli rohkem mikropause (.). Paljusid potentsiaalseid pausihetki täitsid häälikute pikendamised, mõtte otsimisel kokku hääldatud sõnajada või partiklid ja üneemid.

- (9) **jaa=siss** (.) **antii** teine paber kus=olid ned numbrid **ja=sis** iga selle juures ei=olnd **nagu** kiibiga, (.) **vaid=oli=lis=nimodi=et=listl=oli=seal=see** augusti **või=midagi**. (.) mis tegi **nagu** kindla arvu numbreid.(.) **või**=mis numbreid neid auke, (16 a)
- (10) **sis=ee me=läksimee** tagasi autosse, (.) **noh** ja me ootasime kah seal (..) **ee nuu** (.) **noh** see tund=aega (..) st emme rääk- emps rääkis **vata nagu** head juttu **seall** (..) **ja siis ee meil=lgas see võistluss jaa** (.) **noh** meil oli seal pool **tundii** aega soojaks teha (12 a)

Algklassilastel oli seevastu rohkem pikemaid pause kui teistel vanuserühmadel. Varateismelistel oli pikemate pauside osakaal sõnade arvu kohta 3% ja algklassilastel 9% (tabel 1).

Tabel 1. Pausid sõnade arvu kohta protsentuaalselt

Vanuserühm	Pikemad pausid (..), (...)	Mikropausid (.)
Väikelapsed	~0,01%	~2%
Algklassilapsed	~9%	~13%
Varateismelised	~3%	~8%
Hilisteismelised	~7%	~13%
Keskealised	~6%	~7%

Eripäraste nähtustena esinesid vara- ja hilisteismeliste vanuserühmas poistel peamiselt üneem *ee*, tüdrukutel inglispärased *õmm* ja *ämm* (inglise keeles *umm*). Inglise keele pärasus on ilmselt tingitud tänapäeva rohkest ingliskeelsest veebikeskkonnast. Lisaks oli vaid teismeliste vanuserühmas märgata lause lõpus intonatsioonitõusu (näited 11 ja 12).

- (11) jaa **õm** ujumas käime? et kui=sa=paadiga=üumber=käid et=sa=sis=nagu vee peale jääks? **õm** (.) ja=sis=**õ** meil on sees saalis (.) **ee** jõusaal ka. et=**e**=sis treenida neid lihaseid et sul läheks võistlustel paremini? (13 a)
- (12) **äämm**=h (..) jaa=sis=ma=jõuan sellee armsa armsa Ujala mäeni. (..) millest ma=pean=sis alla kuidagi saama. (.) ja=mul=onn (..) **äämm** (.) selised saapad mis=ei=ole=just (.) nimelt mõeldud (..) **ee** talvel (.) liiklemiseks? (16 a)

Laste argikõne eripäraks oli nende eriline sõnade hääldamine ja kasutus, kus mõned sõnad läksid segamini (*homme* ja *eile*) või oli häälduse tõttu keeruline mõista lause sisu. Samuti teevad laste keele värvikaks nende enda väljamõeldud sõnad, näiteks 3-aastase kõnes esinenud sõna *bensujook* tähenduseks on 'bensiinijaamast ostetud jook'. Näites 13 on A intervjuueerija ja V intervjuueeritav.

- (13) A: kas sa und nägid vä (..) mis sa nägid unes
 V: tnägin **diomai- diosaulus- oli- telava=va käed** olid nimodi.
 A: kellel olid käed nimodi.
 V: jah.
 A: kellel.
 V: **diotaulusel, omme** nägin unes, **diosaulusel oli telavad käed**.
 A: kellel olid nimodi käed.
 V: jah.
 A: kellel.
 V: **tinotaulusel**.
 A: töö (.) talusel.
 V: jah, (..) tnägin **u- utomme une tinotaulust kõndib** nimod- dõi aja aa

Näites 13 on näha, kuidas V proovib selgeks teha, et ta nägi eile unes, kuidas dinosaurusel olid teravad käed ning kuidas ta nägi dinosaurust kõndivat. Sõna *nägin* hääldab V mõlemal korral *t*-algushäälikuga (*tnägin*) ning *kõnnib* esineb tal tugeva astme vormis (nagu võimalik eeskujuvorm *kõndima*), tulemuseks on lapse kasutatud vorm *kõndib*.

Iga vanuserühma keelekasutusest saab välja tuua iseloomulikud partikkelid ja üneemid, näiteks esineb teismelistel sageli partikkel *noh*, kuid keskealistel hääldub see pigem *nh*-ina. Eripärane üneem *õ* ilmnes vaid

keskealistel ning inglise keele pärased *äämm, aamm, õm* olid omased teismeliste vanuserühma suulisele keelekasutusele (tabel 2).

Tabel 2. Vanuserühmale iseloomulikud partiklid ja üneemid

Vanuserühm	Partiklid	Üneemid
Lapsed	<i>mhmh</i>	<i>ee, õh, aa</i>
Algklassilapsed	<i>(ja) siis</i>	<i>ee, õ, mhh</i>
Varateismelised	<i>(ja/või) noh, nagu, et, (ja) siis, ja</i>	<i>ääm, ee, ä, e, õ, õm</i>
Hilisteismelised	<i>(või) noh, tändab, (ja) siis, nagu, no, niiet, nomh, ni, jaa</i>	<i>ee, e, äämm, aamm</i>
Keskealised	<i>et, ja siis, nagu, nh, na</i>	<i>e, ee, õ</i>

Lõpetuseks

Siinse uurimuse tulemus, et eri vanuserühmade suulises keelekasutuses ilmneb erinevusi, on ootuspärane, sest neli uuritavat rühma viiest on veel aktiivses keelelises arengufaasis. On võimalik, et mida vanem on vanuserühm, seda vähem värvikas on selle suuline keelekasutus, sest proovitakse kõnelda rohkem õpitud kirjakeele reeglite järgi. Seejuures tekib kaks küsimust. Esiteks, millal või kas üldse lõpeb keeleline areng? Mingil ajal see kindlasti pidurdub ning eeldan, et pidurdusega kaasneb samasuguse kõne pikaajaline järjepidev kasutamine, mis näitab aktiivse keelelise arengu peatumist ning rakendatakse vaid pigem õpitud ja kasutatud teadmisi. Teiseks, miks peaks vananedes jääma keelekasutus vähem värvikaks? Värvika keelekasutuse all pean silmas loomungulisust ja julgust kasutada sõnu, mille tähenduspiir on hägune ning mida peab kompama, et see selgeks saaks. Olenemata õpitud reeglitest rikastavad leiutatud laenud või väljamõeldud sõnad keelt omamoodi.

Ent väide on vaid oletuslik ning kahtlen, kas sellele saakski tulla valet poolt- või vastuväidet.

Viidatud kirjandus

- Hennoste, Tiit 2000. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde. – Oma Keel 1, 48–49.
- Hennoste, Tiit, Karl Pajusalu 2013. Eesti keele allkeeled. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Teras, Pire 2019. Kas hakkame hääldama või akkame ääldama. – Oma Keel 1, 27–28.